

DALIA PAULIUKEVIČIŪTĖ

Belaukiant tęsinio: serijiniai romanai ir pirmieji lietuviškos spaudos skaitytojai

Anotacija: Straipsnyje nagrinėjama XIX a. pabaigos skaitytojų ir pirmųjų lietuviškų periodinių leidinių sąveikos procesas, analizuojamas kaip bendrojo teksto – spaudos istorijos – rašymas. Jo dalimi tampa ir paskiri pirmųjų skaitytojų, pamažu tampančių „sunkios rankos raštininkais“, įgyvendinti siužetai. Skaitytojo ir teksto ryšys aiškinamas Paulio Ricoeuro ir Ritos Felski sąvokomis, įvardijančiomis skaitytojo pasaulį restruktūruojantį susidūrimą su tekstu. Spaudos draudimo epochoje balso atgavimas ir tęsinio poreikis pasirodo kaip svarbiausi skaitytojo įsirašymo į spaudos istoriją motyvai. Balso atgavimą siejame su melodramine raiška, kurios bruožus pilniau išskleidžia lenkų rašytojos Marios Rodziewiczównos romanai. Tęsinio pažadą užtikrina tekstų sklaidos būdas – jų serializacija spaudoje. Šios autorės kūryba pasirodo kaip pozityvistinių nuostatų modifikacija ir į skaitytoją nukreiptas, atpažinimo–pripažinimo logika grįstas kvietimas įsirašyti į tekstą.

Raktažodžiai: XIX a. pabaigos periodinė spauda, skaitytojas, melodraminė raiška, Maria Rodziewiczówna, atpažinimas.

Maria Rodziewiczówna XIX a. pabaigos lietuvių periodikoje

Į diskusijų apie literatūrą akiratį ar knygynų lentynas retai bepatenkanti lenkų rašytoja Maria Rodziewiczówna gali būti laikoma pirmąja autore, nuosekliau supažindinusia XIX a. pabaigos lietuvių skaitytojų auditoriją su romanu. 1890–1901 m. abiejose Atlanto pusėse lietuvių kalba išleistos trys jos knygos – *Dievaitis*, *Pilkosios dulkės* ir *Anima Vilis*. Nors laiko atžvilgiu dešimtmetis yra gana patogus tarpsnis svarstyti šių romanų vietą besiformuojančių skaitytojų lūkesčių kontekste, be to, jų cirkuliacijos pobūdis ir turinio bruožai leistų ieškoti sąsajų tarp dviejų erdvės požiūriu atskirų auditorijų, Rodziewiczównos kūrybos recepcijoje minėti klausimai plačiau tyrinėjami nebuvo.

Pagrindinis Rodziewiczównos knygų recepciją nepriklausomoje Lietuvoje formuojantis tekstas – jai skirta Czesławo Miłoszo esė knygoje *Tėvynės ieškojimas*. Čia į šios autorės kūrybą žvelgiama individualiu rakursu, svarstant ne tiek jos vietos lenkų literatūroje, kiek neblėstančio populiarumo Lenkijoje klausimą¹. Kaip viena minėtos auditorijos ištikimybės priešasčių įvardijama tai, jog Rodziewiczównos tekstai įkūnija nelaimingos, XIX a. įkalintos bajorų visuomenės fantaziją, suteikia jai erdvinį matmenį. Anot Miłoszo, „jos romanuose imperinės svajonės slypi kaip laukimas Didžiosios Akimirkos, kai Motina grįš į 1772 metų sienas, nešdama savo misiją tautoms, nebūtinai, tiesa, įsitikinusioms, kad jų laimė priklauso nuo lenkiškų valdų buvimo“². Šią mintį kontekstualizuoja ir lenkų bei lietuvių savitarpio diskursus tyrinėjęs istorikas Krzysztof Buchowski, pastebintis, jog Henryko Sienkiewicziaus ir Marios Rodziewiczównos romanai ištisoms lenkų kartoms padėjo įtvirtinti istorinės Lietuvos mitą³.

Galvojant apie lietuviškąją Rodziewiczównos skaitymo tradiciją, įtikinama atrodo prielaida, kad jos, kaip ir kitų lenkų autorių, „idėjinės pasiūlos“, pasak Algio Kalėdos, turėjo būti traktuojamos selektyviai, darant perskyrą tarp lietuviškojo patriotizmo nuostatų ir unijinių idėjų⁴. Kad skaitytojų palankumo priešastys veikiausiai skyrėsi, pažymima ir Viktorijos Daujotytės bei Mindaugo Kvietkausko knygoje *Lietuviškieji Česlovo Milošo kontekstai*⁵, tačiau joje numanomas ir lietuvių bei lenkų skaitytojų susidomėjimo Rodziewiczówna bendrumas, siejamas su kūrinių geografinės vaizduotės įtaiga, siekiančia abu kontekstus vienijančias LDK tradicijos šaknis. Toks žiūros taškas rodytų, jog Miłoszo tekstas išlieka kalbėjimo apie Rodziewiczówną atspirties tašku ir motyvuoja jos romanus nagrinėti kreipiant dėmesį į topografinį Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sandą.

-
- 1 Literatūros kanono riboms dėmesingų kritikų apmaudą dėl išliekančio skaitytojų palankumo šiai autorei jis veikiausiai laikė suprantamu, nes *Lenkų literatūros istorijoje* apie Rodziewiczówną neužsimena.
 - 2 Czesław Miłosz, *Tėvynės ieškojimas*, Vilnius: Baltos lankos, 1995, p. 60.
 - 3 Krzysztof Buchowski, *Litvomanai ir polonizuotojai: Mitai, abipusės nuostatos ir stereotipai lenkų ir lietuvių santykiuose pirmoje XX amžiaus pusėje*, Vilnius: Baltos lankos, 2012, p. 18.
 - 4 Algis Kalėda, *Mitų ir poezijos žemė: Lietuva lenkų literatūroje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011, p. 10. Tai patvirtintų ir aplinkybė, jog Rodziewiczównos romano *Viržiai* (Wrzos) teatinė versija buvo vaidinama 1917 m. rugsėjį atidarant Vilniaus konferenciją, kurioje suformuota Lietuvos taryba. Plg. Krzysztofo Buchowskio knygoje cituojamą Ferdynando Ruszczyczo dienoraštį, p. 307.
 - 5 Viktorija Daujotytė, Mindaugas Kvietkauskas, *Lietuviškieji Česlovo Milošo kontekstai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011, p. 106.

Sutinkant, kad Rodziewiczównos romanai išties galėtų būti dosnūs resursai literatūros topografijos požiūriu (jų erdvinė panorama driekiasi nuo Žemaitijos, Polesės ir jos apylinkių iki Lenkijos Karalystės, Poznanės Kunigaikštystės ir Lenkijos), verta atkreipti dėmesį į porą keblumų, galinčių iškilti imantis išsamesnės „įvietintos“ jų analizės. Pirmasis susijęs su tuo, jog pakartotinai aktyvuojant teksto įtaigą, mito kilmės aiškinimasis pinasi su interpretacinės tradicijos tąsa, taigi šiuo atveju tęsiama ir vienkryptė bendrųjų vietų mistifikacija⁶. Taip rašytojos vaidmens savojoje kultūroje bruožai projektuojami į kontekstus, kuriuose jos tekstų recepciją veikiausiai formavo kitos aplinkybės ir skaitymo motyvai. Šią abejonę paremia ir Lietuvos skaitytojų abejingumas, anaipol nepatvirtinantis mito sugestijos populiarumo: kitaip nei Lenkijoje, kur po Miłoszo minimos leidimų bangos XX a. pabaigoje, 2011–2012 m. atskiroje moterų literatūros serijoje vėl pasirodė 40 knygų, Lietuvoje nepriklausomybės metais pakartotinai išleistas tik *Dievaitis*, o ir bandymai Rodziewiczówną įvesti kaip meilės romanų autorę nebuvo sėkmingi⁷.

Galima pridurti, jog Rodziewiczównos tekstai, nors ir priklauso istorinės vaizduotės sklaidos epochai, nėra istoriniai romanai, todėl jų lietuviškoji scenografija (*Dievaičio* pirmieji sakiniai įveda jos pagrindinį motyvą: istorija klostysis „senam, tikam kraszte szventuju ažuolu, žalcziu ir bursztynu“⁸) ir pasakojimo laikas nesutampa. Turint galvoje, kad įsivaizduotos praeities erdvėje čia sklaidžiasi nedarni XIX a. pabaigos dabartis, viena iš galimų jų supratimo taktikų būtų grįžti prie šios autorės atsiradimo lietuvių kultūroje situacijos ir pažvelgti į jos tekstus konkrečiau skaitytojo rankose. Tokią žiūros perspektyvą siūlo ir tai, ką vadintume patikrinimo reikalaujančia hipoteze, jog skaitytojų santykis su šiais romanais, kaip ir lenkakalbės poezijos atveju, neišvengiamai buvo įvairesnis ir, tikėtina, turiningesnis nei galimybė rinktis tarp dviejų nacionalizmo atmainų ar inertiškas pasidavimas mito traukai.

6 Šį klausimą mums daro aktualų „prigimtinės“ ir „išskaitytos“ savaties temos, suprobleminotos konstrukcionistinių nacionalizmo teorijų, todėl susijusios ir su literatūros bei auditorijos santykio klausimais XIX a. pabaigoje.

7 Taikydamosi į meilės romanų skaitytojų auditoriją 1994 m. leidykla „Sata“ išleido *Plevėsos meilę*, o 1995 m. leidyklos „Alma littera“ serijoje „Jausmų romanai“ pasirodė romanas *Moteris*.

8 *Dievaitis: Apsaka szios gadynes: Pagirta ant konkurso Kurjero Warszawsko diena 1 gegužio 1888 metūse* / paraszyta Marijonos Radzevicziutes, iš lenkų k. vertė J. Andziulaitis-Kalnėnas, Plymouth, Pa.: kasztu ir spaustuveja Juozapo Paukszcziio, [1890; fakt. 1891], p. 3. Šiame straipsnyje atskiri Rodziewiczównos romanų fragmentai nagrinėjami nurodant pirmojo jų leidimo puslapius.

Pereinant prie galimų Rodziewiczównos perskaitymo būdų svarstymo, tenka užduoti įžanginį, gana pragmatišką klausimą, ar grįžimas prie pirmųjų lietuvių kalba spausdintų jos romanų nėra savitiksliis. Jei, perimdami Kalėdos apibendrinimą, sutiktume, kad Lietuvos vaizdavimo paradigmos ši autorė neatnaujina, o ją supaprastina⁹, atrodo neprasminga į jos kūrybą žvelgti lietuvių ir lenkų literatūrinių mainų požiūriu. Kitokio interpretacinio rakurso, rėminančio šiuos tekstus kaip komercinę literatūrą, paieška galėtų būti grindžiama orientuojantis į skaitytojų susidomėjimą, tačiau ši jungtis tarp auditorijos ir tekstų taip pat atrodo nutrūkusi¹⁰. Iš tiesų Lenkijoje toks Rodziewiczównos perkvalifikavimas į populiariosios literatūros autorius instituciniu požiūriu jau yra įvykęs, jos romanai nagrinėjami populiariosios literatūros kursuose greta kitų žanrinę panoramą ir lenkiškąją populiariąją tradiciją reprezentuojančių Helenos Mniszek, Mieczysława Srokowskio, Stanisława Lemo, Mary Shelley ar Arthuro Conan Doyle'io tekstų. Kadangi šios autorės kūryba nėra siaurąja prasme savoji populiariosios literatūros tradicija, o kitų jos romanų recepcija šiuo požiūriu neatrodo išskirtinė, antraeilis veikiausiai yra ir išsamios jos pėdsakų lietuviškajame kontekste rekonstrukcijos klausimas.

Papildomą postūmį kitokios žvilgsnio perspektyvos paieškoms suteikia aplinkybė, jog Rodziewiczównos vietą lietuvių literatūros kontekste gana iškalbingai įformina pirmųjų lietuviškosios periodinės spaudos leidinių epocha. Į lietuviškosios kultūros apyvertą rašytoja pateko 1890 m., išėivijos lietuvių savaitraščiui *Vienybė lietuvininkų* pradėjus dalimis spausdinti antrąją jos knygą *Dievaitis*¹¹. Ja susidomėta pakankamai greitai; praėjus metams nuo romano pasirodymo Lenkijoje į lietuvių kalbą knygą ėmėsi versti Juozas Andziulaitis-Kalnėnas. Atskira knyga lietuviškai *Dievaitis* išleistas 1891 m. Juozapo Paukščio spaustuvėje Amerikoje, įprastu išėivijoje 800 egz. tiražu. Kitas, taip pat su Žemaitija susijęs,

9 Algis Kalėda, *op. cit.*, p. 107–111.

10 Galbūt ją dar galima aptikti tarpukariu: 1922 m. pakartotas Kazio Puidos 1908 m. *Dievaičio* vertimas, 1931 m. pasirodė *Baisusis senelis*, 4-ojo deš. pabaigoje išleisti *Skriauda* (1937), *Testamentas* (1937) ir *Lotoso žiedas* (1939). Platesnei auditorijai buvo skirtas iki 63 p. sutrumpintas *Pilkųjų dulkių* variantas, kurį serijoje „Ūkininko skaitymai“ 1931 m. 10 tūkst. tiražu išleido „Pažangos“ bendrovė. Žr. Vladas Žukas, *Bendrovės knygoms leisti ir platinti 1918–1940*, Vilnius: Baltos lankos, 1998, p. 283.

11 Šis romanas XX a. pradžioje buvo prieinamas nemažai daliai Europos skaitytojų, jis leistas vokiečių (1894), serbų (1896), anglų (1901), prancūzų (1904), vengrų (1912), tarpukariu – čekų ir slovakų kalbomis.

romanas *Pilkosios dulkės*¹² (Szary proch) 1892–1893 m. dalimis publikuotas *Varpe*, iki penktojo skyriaus jį vertė Jonas Gediminas Beržanskis-Klausutis, vėliau šį darbą perėmė Vincas Kudirka. Atrodo reikšminga, kad 1901–1902 m. jis buvo pakartotinai perspausdintas *Vienybėje lietuvininkų* ir išleistas atskira knyga. Trečiasis lietuviškai išleistas Rodziewiczównos romanas – *Anima Vilis*, 1897–1898 m. publikuotas savaitraštyje *Garsas Amerikos lietuvių*, knyga pasirodė tais pačiais metais, o perleistas 1907–aisiais.

Sprendžiant iš spaudos draudimo laikotarpiui skirtos istoriografijos, pirmųjų spaudinių radimosi ir platinimo bruožai bei imperinių institucijų politikos niuansai yra itin smulkmeniškai ištyrinėta sritis¹³. Literatūros mokslo požiūriu išlieka, atrodytų, viena esminių problemų – tai literatūros teksto sąsajų su tuo, kas tradiciškai laikoma kontekstu, apibrėžimas. Renkantis nagrinėti Rodziewiczównos romaną, pavyzdžiui, *Dievaitį*, kaip procesualų, dalimis spausdinamą tekstą, paskiri jo fragmentai, atsidūrę tarp užsienio naujienų, korespondencijų iš Lietuvos ir šalimais įdėtų reklamų, beveik pažodžiui iliustruoja konteksto kaip dėžės, o teksto – kaip į ją patalpinto objekto perskyros problemą¹⁴. Išspręsti tokį daugiaplanį klausimą, žinoma, nebūtų šio straipsnio tikslas, todėl pasirinktą analizės perspektyvą bus mėginama pagrįsti derinant kelias skirtingas perspektyvas, vienijamas skaitytojo figūros.

Žvelgti į konkretų skaitytoją kaip teksto reikšmės skleidimosi dalyvį siūlo Paulio Ricoeuro skaitymo samprata. Kalbėdamas apie teksto atvirumą skaitytojams ir tai, kad atitrūkęs nuo autoriaus intencijų ir pirminės auditorijos jis tampa skirtas kiekvienam, mokančiam skaityti, esmine šio proceso grandimi Ricoeuras laiko situaciją, kurioje tekstas įtraukiamas į skaitytojo gyvenamą pasaulį. Skaity-

12 Pavadinimų gausa – *Rusvos dulkės* (spausdinant *Varpe*), *Žemių dulkės* (perspausdinant *Vienybėje lietuvininkų*), *Pilkosios dulkės* (sutrumpintas leidimas 1931 m.) bei *Žemelė šventoji. Žemaitijos knygnešių romanas* (1954 m. išleista Australijos išėivių) – skatina rinktis šį variantą, kuriame lieka pirmųjų leidimų išskirtas „dulkių“ motyvas. Kalėdos vartojamas *Pilkosios smiltys*, nors tikslesnis, pridėtų painiavos.

13 Nuo pirmųjų studijų (plg. Vytautas Merkys, *Knygnešių laikai: 1864–1904*, Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1994; Rimantas Vėbra, *Lietuviškos spaudos draudimas 1864–1904 metais: Istorijos bruožai*, Vilnius: Pradai: 1996) iki tebevykstančių požiūrio tikslinimų (Plg. *Raidžių draudimo metai*, sud. Darius Staliūnas, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2004.)

14 Mėginimus sušvelninti šią dichotomiją šiuolaikinėse literatūros ir meno studijose detaliau aptaria Dalia Satkauskytė straipsnyje „Tarp teksto ir konteksto: sociokritika kaip kompromisas“, in: *Colloquia*, Nr. 31, 2013, p. 13–29.

toją ir tekstą suvedantis pasakojimas suteikia formą painiai ir bežadei mūsų laiko patirčiai¹⁵ ir turi refiġuracinę galią¹⁶ – teksto ir konteksto jungtimi tampančiam skaitytojui atveriamas galimas pasaulis, kuris siūlosi būti apgyvendintas. Ši teksto įsiterpimą į skaitytojo pasaulį Ricoeuras vadina produktyviaja referencija.

Rita Felski pasitelkia Ricoeuro skaitymo sampratą kaip galimybę kalbėti apie konkretų skaitytoją ir kaip atsvarą implikuotai ar kitais teoriniais įrankiais krepiantis vien į tekstą sukonstruotai skaitytojo institucijai. Kaip vieną iš teksto ir skaitytojo sąveikos lygmenų ji išskiria atpažinimą, taip siekdama performuluoti, anot jos, neturiningą ir siaurą identifikacijos sąvoką. Ji siūlo dvilypę atpažinimo interpretaciją, atskiriant savęs pažinimą per tekstą – refleksiją (*selfknowledge*) ir teksto teikiamą pripažinimą (*acknowledgement*)¹⁷. Būti pripažintam reiškia tapti matomam, tai į sociumo ir politinę viešumą išvedantis poreikis. Teksto gebėjimas peržengti erdvines ir laikines ribas ir kreiptis į skirtingas auditorijas aiškinamas jo galia sujungti šiuodu – savęs pažinimo ir pripažinimo – aspektus.

Šiame straipsnyje siekiama išmėginti požiūrį į periodikoje fiġūruojančias *Dievaičio*, *Pilkųjų dulkių* ir *Anima Vilis* dalis kaip į priklausančias laikraščio ir auditorijos abipusio atpažinimo procesui, kuris mus pasiekia jau būdamas įtekstintas ir kurį imsime skaityti kaip „bylojančią apie galimą pasaulį ir apie galimą laikyseną jame“¹⁸.

Balso atgavimas ir individualūs siužetai

Tokia pradinė nuostata kol kas nepaaiškina proceso, kurį tariamės aptikę, ribų nustatymo, t. y. tekstų atrankos, kriterijų. Siauriausia prasme į tyrimo akiratį įeiną *Vienybės lietuoninkų*, *Varpo* ir *Garso Amerikos lietuvių* 1890–1901 m. puslapiai, tačiau, mėginant aptikti įtekstinimo ribą, atrodo pagrįsta pasitelkti ir abipusio įsivardijimo tekstus, kuriuose fiksuojamas spaudos ir skaitytojų ryšio raidos

15 Paul Ricoeur, „On Interpretation“, in: *From Text to Action*, Northwestern University Press, 1991, p. 6.

16 Idem, *Time and Narrative*, The University of Chicago Press, 1984, p. 51.

17 Rita Felski, *Uses of Literature*, Blackwell Publishing, 2008, p. 30.

18 Paul Ricoeur, *Interpretacijos teorija*, iš prancūzų kalbos vertė Gintautė Lidžiuvienė, Vilnius: Baltos lankos, p. 107.

momentas. Tokį statusą įgyja keli reikšminės datos pažymintys leidiniai, tokie kaip *Penkiolikai metų sukakus: Ruožai iš Ūkininko gyvenimo* (1905), *Vienybės lietuvininkų 25 metų sukaktuviu jubilėjus* (1911) bei *Aušros 25-ųjų metinių progai* skirta skiltis *Vilniaus žiniose* (1908). Aišku, toks tyrimui aktualių tekstų panaudojimas, ypač neištyrus platesnės jų panoramos, kol kas tegali būti sąlyginis.

Neišleidžiant iš akių *Vienybės lietuvininkų*, *Varpo* ir *Garso Amerikos lietuvių* kaip Rodziewiczównos pasakojimų tekstinių bendrininkų, tenka prisiminti, jog istoriografijoje jie apibūdinami kaip smarkiai besiskiriantys leidiniai. Sumanymas leisti *Vienybę* buvo paremtas komercinėmis idėjomis¹⁹ – stengtasi išsilaikyti iš reklamos, aprėpti kuo platesnę auditoriją, tad pirmaisiais metais laikraštis išeidavo vos kelių puslapių ir paprasto turinio (itin mėgstama buvo satyrinė „Taradaikos“ skiltis). Jo programa visą gyvavimo laikotarpį įvairavo – nuo išėivijos lenkų ir lietuvių bendrystės imperatyvo pereita prie kalbiniu pagrindu formuojamos lietuviybės, redaktoriai svyravo tarp katalikiškos, demokratinės ar socialistinės laikysenos. *Garsas Amerikos lietuvių* 1895 m. radosi kaip sutartinė dvasininkų atsvara šiam savaitraščiui, ir, nors leidinys išsilaikė tik keletą metų, iš pradžių tokia alternatyva pritraukė daugumą *Vienybės* skaitytojų bei reklamos užsakovų, todėl pastarajai teko patirti trumpalaikį bankrotą. Vis dėlto XX a. pradžioje *Vienybė lietuvininkų* tebebuvo įtakingiausias išėivijos laikraštis.

Varpo leidybos projektas turėjo gana nuoseklią kryptį. Leidinio skirtumas nuo pirmųjų laikraščių buvo nusakomas perėjimo į kokybiškai kitą veiklos etapą kategorijomis, pabėžiama, kad ankstesnieji laikraščiai daugiau siekė „pakelti mūsų gentišką dvasią“, o naujojo mėnraščio tikslas – suvienyti bendriems darbams²⁰. Siekį tapti besiformuojančios inteligentijos raiškos platforma gerai išreiškia pirmajame numeryje išsakytas teiginys: „laikrasztyje dūsime vietą visiems balsams Lietuviu, tikru tėvynės mylėtoju.“²¹ Tačiau prakalbėjimas iš kitų besiskiriančiu savuoju balsu čia susijęs su būtinybe jei ne pertraukti, tai bent užginčyti dominuojantį kalbėjimo būdą („kolaik tiktai ‚Vilenskij Viestnik‘ ir kiti tiktai isz Rusu pusės kalba, o mums ir garo isz lupu iszleisti nedaleidžia, žinoma, kad teisybė turi buti ju puseje“²²), tad pirmajame numeryje pasirodo ir polemikai

19 Bronius Raguotis, *Amerikos lietuvių periodinė spauda 1879–1919 metais*, Marijampolė: Ramona, 2003, p. 26.

20 Jonas Gaidamavičius, „Pro domo sua“, *Varpas*, 1889, Nr. 4.

21 Vincas Kudirka, „Naujas laikrasztis“, *Varpas*, 1889, Nr. 1.

22 *Ibid.*, p. 1.

skirta skiltis „Audiatur et altera pars!“; kurioje spausdinami oficialiųjų imperijos leidinių poziciją komentuojantys atsakymai²³.

Žvelgiant į pirmąjį laikraščio gyvavimo dešimtmetį, tikrą kontrastą *Varpo* programos ambicijoms ir leidėjų atkaklumui sudaro itin pesimistiškai apibūdinama skaitymo ir tekstinio ištraukimo situacija. Bendrijos vardu turėjusių kalbėti ir ją darbams motyvuoti bendradarbių leidiniui nuolat trūko. Pirmaisiais metais leidėjams tekdavo dažnai priminti, kad laikraštis skirtas „bent kiek apšviestiesiems“ ir apgaildestauti, jog naudingos medžiagos dar mažai siunčiama, nestinga tik prastų, Lietuvą apdainuojančių eilių²⁴. Skaitytojai taip pat neatitiko turėtų lūkesčių: kai *Varpe* buvo spausdinamos *Pilkosios dulkės*, apžvelgiant prenumeratorių laikraščio vedamajame konstatuojama, kad „tikrus inteligentus-skaitytojus ‚Varpo‘ šįmet beveik galėtum suskaiyti ant pirštų“; „didžiausia dalis šiometinių skaitytojų yra mažesnio apšvietimo užrubežiniai gyventojai ir amerikiečiai“²⁵.

Mėgindami suderinti inteligentijos ir pradedančiųjų skaitytojų balsus nuo 1890 m. *Varpo* autoriai ėmėsi leisti *Ūkininką*. Jei pavadinimu į skaitytoją kreipiamasi kaip į valstietį, laikraščio pobūdis leidžia kalbėti apie platesnę skaitytojo sampratą – tai kiek miglota ir sunkiai apčiuopiama, nes taip pat balso stojojanti auditorija, kuriai nusakyti buvo naudojamas bendriausias įvardijimas „žmonės“²⁶. Pirmame numeryje visi, mokantys „vadžioti plunksną po popierą, ar gražiomis, ar negražiomis literomis“, paraginti prisidėti prie laikraščio kūrimo projekto²⁷. Ilgainiui pačių skaitytojų atsiliepimai ir atsiųstos korespondencijos sudarė trečdalį laikraščio turinio, visgi skaitymo refleksijos ir tokio „įsirašymo“ ženklų kukloje, 15 metų jubiliejų pažymintioje knygelėje *Penkiolikai metų sukakus: Ruožai iš Ūkininko gyvenimo* nėra. Vienintelis teksto autorius socialdemokratas Juozas Bagdonas laikraščio leidimą aprašo kaip entuziazmo turinčių,

23 Kita vertus, pasisakant nesutarimų tarp išeivijos spaudos klausimais, paprastai išlaikoma koordinuojanti, vienijanti nuostata. Pavyzdžiui, komentuojant radikalią *Lietuvių balso* (*Varpas*, 1889, Nr. 2) poziciją dvasininkijos atžvilgiu pabrėžiama, kad „tikėjimas ir tautystė Lietuvoje taip surišti, kad dar neaišku, kur vienas baigiasi, o kitas prasideda tarp žmonių.“ Juozas Adomaitis-Šernas (*Varpas*, 1889, Nr. 4) ginčus tarp išeivijos laikraščių taip pat laiko beprasniais.

24 Jonas Gaidamavičius, *op. cit.*

25 „Gaudi teisybė“, *Varpas*, 1892, Nr. 6, p. 1.

26 *Penkiolikai metų sukakus: Ruožai iš Ūkininko gyvenimo*, Parašė Ūkininkas, Tilžė, 1905, p. 2. Sumanymas prisimenamas kaip idėja „išleisti laikraštį žmonėms“, nes apšviestiesniųjų lietuvių laikraštis suvokiamas kaip ryšio tarp skirtingų auditorijų nepalaikantis, todėl nepakankamas.

27 Vincas Kudirka, „Prakalba“, *Ūkininkas*, 1890, Nr. 1.

nors minčių ir lietuviškų žodžių joms reikšti dar stokojančių, jaunų studentų ir pamažu įsitraukiančių „sunkios rankos raštininkų“ sąveikos procesą²⁸.

Tokiame kontekste 1911 m. išėjusi knyga „*Vienybės lietuvininkų 25 metų sukaktuviu jubilėjus (1886–1911): Historiški atsiminimai mūsų praeities: Su paveikslais mūsų įžymesnių veikėjų ir rašytojų*“ panėši į simbolinį pasakojimo apie laikraščio įsitvirtinimą epilogą. Čia pateikiami pirmųjų leidėjų, redaktorių ir bendradarbių gyvenimo aprašymai su nuotraukomis, dedami rašytojų portretai (vieninteliai į šią galeriją patekę nelietuviai yra Adomas Mickevičius ir Maria Rodziewiczówna), įvairių linkėjimų pluoštai. Į bendrą naratyvą įtraukiami ir laišakai, kuriuose savo įspūdžius išsako skaitytojai. Šie tekstai galėtų būti interpretuojami ir kaip paties skaitymo bruožų dokumentas, nes skaitymo refleksiją XX a. pradžioje dažniausiai linkstama priskirti išimtinai prie besiformuojančios inteligentų bendruomenės praktikų²⁹. Prisimenant Vytauto Kavolio mintį, kad rimtesnis knygų poveikis XIX a. pabaigoje pastebimas vien tarp jaunų gimnazijose besimokančių valstiečių (minimi Basanavičius, Šliūpas, Kudirka, Višinskis) ir sietinas su „aktyviomis sąmoningumui pabundančių individų pastangomis“³⁰, ką apie skaitymą padėtų suprasti tie, kurių skaitymo įgūdžius išbandydavo laikraštis?

Peržvelgus atsįstus buvusių gimnazistų atsiminimus matyti, kad pradinį jaunų skaitytojų dėmesį literatūrai („ypač mums patikdavo apysakėlės, eilės“) gana sklandžiai pakeisdavo siekis įveikti kultūrinį nuotolį („rasdavom laikraštį nemažai dar mums nesuprantamų žodžių ir sąvokų“), tad tarp susidomėjusių lietuviškais laikraščiais gimnazijoje kūrėsi draugijos, kurių tikslas buvo mokyti lietuvių kalbos bei lavintis³¹. Šiame tekste išsamiau užsimenama ir apie skaitymo situaciją: atsiskirdami nuo kitų („langenyčias užsidarę“) bendramoksliai tampa

28 *Penkiolikai metų sukakus*, p. 13.

29 Kadangi išsamesni spaudos lotyniškais rašmenimis draudimo laikotarpio tyrimai paremti duomenimis apie imperinės Rusijos institucijų vienaip ar kitaip baustus asmenis arba konfiskuotas knygas, juose dominuoja ne skaitytojo, o knygnešio figūra. Tačiau mėginant suprasti skaitymą kaip reiškinį atrodo verta mėginti aprašyti ir pavienį skaitytoją, nors jis tebėra gana sunkiai apčiuopiamas kultūros plėtros dalyvis. Kita vertus, atrodo suprantama, kad pirmieji užrašyti lietuviškų raštų skaitymo įspūdžiai priklauso ta pačia kultūrine erdve besidalijantiems jų kritikams arba kolegoms. Plg. Brigita Speičytė, „Maironis ir Šatrijos Ragana – literatūros modernėjimo žingsnis“, *Colloquia*, Nr. 18, 2077, p. 11–26.

30 Vytautas Kavolis, *Žmogus istorijoje*, Vilnius: Vaga, 1994, p. 466.

31 Jonas Kaškaitis, „Atminimų žiupsnelis“, in: „*Vienybės lietuvininkų 25 metų sukaktuviu jubilėjus (1886–1911): Historiški atsiminimai mūsų praeities: Su paveikslais mūsų įžymesnių veikėjų ir rašytojų*“, Plymouth: Vienybės lietuvininkų spaustuvė, p. 8.

bendraminčiais, juos suvienija pasitikėjimu grįstas ryšys. Grįžęs į namus atosotogų toks profesionalėjantis skaitytojas sutelkia kaimo jaunimo grupelę, kurią sakosi prie knygų pratinantis, tačiau daugiau suvilioja tokio užsiėmimo išskirtinumu, nes „vasaros dyklaikiui atėjus“ ir pats gali laisviau juo mėgautis („kaip smagu būdavo lauke, kur krūmuose užsilėpus, [...] greitai ir smarkiai plakėsi širdis, darbavosi vaidentuvė“)³². Vis dėlto bendrumas, panašus į gimnazijos auklėtinių, čia sunkiai gali būti išlaikytas, ką pripažįsta ir pasakotojas, įvesdamas skirtį tarp spaudą palankiai priimančio bendraamžių būrio ir „nesusipratusių“. Kadangi skaitymui priešinasi ir vyresnioji karta, bijantis skundų žandarui ar vietos valdžiai lietuviški raštai laikomi slaptai, viešai apie juos stengiamasi nediskutuoti³³.

Įrašydamas į naują – skaitančiųjų – bendriją, laikraštis įsiterpia ir į esamus santykius, juos komplikuoja. Nors į už Atlanto esančius skaitytojus neretai buvo žvelgiama su pavydu³⁴, matyti, kad Lietuvoje skaitymas neretai tapdavo vienijančia praktika, o XIX a. pabaigoje išėivijoje skaitanti moteris galėjo patirti visišką izoliaciją. Tokią stojiškai aprašomą, tačiau pastebimai skausmingą padėtį atskleidžia anoniminis skaitytojos laiškas:

Sueidavo pabaiga metų, prenumeratos už laikraštį mano vyras nesirūpino atnaujinti. Tiesa, jis neturėjo laiko, – jam reikėjo vaikščioti su draugais po smūkles, pasilinks mint liuosame nuo darbo laike, o aš norėjau turėti laikraštį, tai eidavau pas tokius žmones, kurie moka rašyti, kad nusiųstų prenumeratą; toliau ir pati jau pramokau parašyti pavardę, norėdama turėti laikraštį ir nuo to laiko taip pamylėjau skaitymą, kad man pasirodė geriausias vaistas nuo visų paklydimų ir nusiramimas nesmagume.³⁵

Nors laikraštis skaitančiąją nuo artimiausios socialinės aplinkos atskiria („kai–kurie mane už tai išjuokdavo, sakydami, kad iš skaitymo duonos nevalgysi, kad už laikraštį reikia mokėt doleris ar du“³⁶), čia įsirašymo į

32 *Ibid.*, p. 9.

33 *Ibid.*, p. 10.

34 Plg. korespondencija iš Naumiesčio *Vienybėje lietuoninkų* (1901, Nr. 37): „Mes, tėvynėje gyvenantys, tikrai pavydime, jums, amerikiečiai, laisvės viską savo kalboje skaityti, nebijant žandarų nė kunigo arba davatkų.“

35 „Vienybės“ Skaitytoja, in: „*Vienybės lietuoninkų*“ 25 metų sukaktuvio jubilėjus (1886–1911), p. 182.

36 *Ibid.*, p. 183.

spaudos istoriją naratyvas iškyla ne vien kaip individualus skundas, o kaip siekis išsakyti steigiamą vidinę autonomiją („mano dvasios niekas negali pavergt“³⁷).

Kito atsiliepimo autorius Anicetas B. Strimaitis rašo *Vienybę lietuvininkų* skaitęs nuo 1889–ųjų, prenumeratos iniciatyvą prisimena kaip penkių jaunų valstiečių (nuo 14 iki 19 metų) bendrą idėją, įgyvendintą jiems susidėjus po rublį. Visi gyvenę skirtinguose kaimuose, todėl kas sekmadienį laikraštis būdavo perduodamas vis kitam, kol apeidavo ratą. Tada paskutinis palikdavo nežiniomis kuriam kitam jaunuoliui, jis laikraštį rasdavo savo lovoje arba padėtą ant tako. Aprašomu būdu sukurta pusiau anoniminė sklaidos sistema (panašiai elgtasi ir su knygelėmis, kitais periodiniais leidiniais) rodytų, kad skaitymą jo dalyviai supranta kaip epizodišką, atsitiktinę („nekartą tie radusieji mūsų senai perskaičytą laikraščio numerį padovanodavo kitiems ir net mums patiems!“³⁸), kaskart pertraukiamą praktiką. Todėl į akis krenta tai, kad su konkrečiu laikraščiu ryšys išlieka, nors ir fiksuojant bendrą nuolatinį pasaulėvokos kaitos procesą. Ramus pastebėjimas, kad „mano būdas mainėsi su kiekvienu <V.L.> atsimainymu, kol pasiekiau 25 metų amžiaus“³⁹ moderniai krizinei individo būsenai, kurioje, anot Pauliaus Subačiaus, „nuolatinė abejonė ‚viskuo‘ ir nuolatinis ‚visko‘ patvirtinimas susipynę į neišrišamą mazgą“⁴⁰, suteikia naują atspalvį – skaitymas iškyla ne kaip dramatinio apsisprendimo, o kaip steigiamos vidinės erdvės sritis. Joje heterogenišką pasaulio triukšmą užgožia pasakojimo tęsinio poreikis.

Istoriją apie išskirtines tokio tęsinio paieškas siūlo Juozo Garmaus prisiminimai. Jo laiškas kartoja skaitymo situaciją nusakančias aplinkybes („turėjai saugiai užskleisti langenyčias“⁴¹), sukimbančias ir su kitų spaudą XIX a. pabaigoje Lietuvoje pradėjusių pažinti skaitytojų patirtimi. Tačiau pasakymas apie skaitantįjį („sulaikydamas kvapą, godžiai gaudei kiekvieną eilutę“) nėra tik paranki kalbos figūra, bet ir atliepia paskirų spaudos naratyvo dalių siejimo pastangas, kurios išsamiau aprašytos 1908 m. *Vilniaus žiniuose*:

37 *Ibid.*

38 Anicetas B. Strimaitis, „Vienybės lietuvininkų“ jubilėjui“, in: „*Vienybės lietuvininkų*“ 25 metų sukaktuviu jubilėjus p. 84.

39 *Ibid.*, p. 85.

40 Paulius Subačius, *Lietuvių tapatybės kalvė*, Vilnius: Aidai, 1999, p. 107.

41 Juozas Garmus, „Minčių sauja“, in: „*Vienybės lietuvininkų*“ 25 metų sukaktuviu jubilėjus (1886–1911), p. 150.

Apie 1896 metus jau buvau apleidęs kaimo dviklesę mokyklą, kurios pirmaisiais mokslo metais, – ačiū tėvo prašymui – bei įspraustai mokytojai į delną rublinei, teko pradėti mokytis iš lietuviška kalba spauzdintų „Tėvyniškos dainos“ bei „Petro Armino raštai“, kurias suteikė mokytojas M. (tat buvo Suvalkų gub.), bet tas perėjęs – toliaus reikėjo užsiganėdinti vien rusiškomis, „Azbuca“, „God Pervij“ ir t. t. Vasarą laike kvotimų (egzamenų) dar gaudavom dovanomis „Sviateje Kirila i Mefodija“ ir tam panašių... Kitokių nesant, skaičiau kas papuolė, ne beto ir vardą gavau „Pramuštgalvis ant skaitymo“; lietuviškų knygų tuomet – neskaitant senų maldaknygių, „kantičků“ pusiau nuplyšusių „Bromelių“, retai kokia pakliūdavo.

Iš svietiško turinio knygių, daugiau buvo prasiplatinęs „Kalendorius“, kurį kaimiečiai pirkdavo vien dėl atspėjimo oro bei sužinojimui mėgių (jomarkų). Tatgi su nekantrybe laukdavau Naujų Metų, kuomet, išmeldęs iš brolio auksiną (penkiolika kapeikų), pirkdavau Kalendorių, kurį vagčiomis pardavinėjo tūli budelninkai (karobelninkais vadinami).

Labjusiai sukldavo man galvą, kada razdavau Kalendoriaus apskelbimuose, kad kur-tai Tilžėje – Prūsuose – išėina koks-ten lietuviškas laikraštis „Ukininkas“. Visaip tuomet svarsčiau ir niekaip negalėdavau surasti būdo kaip jis („U–kas“) būtų galima įgyti, nesidrovėjęs būčiau atsiduoti visokioms sunkenybėms tikusis progai, bet veltui, viskas baigdavosi tuo, kad reikėjo laukti ateinančių – kitų metų ir nusipirkus Kalendorių skaityti apskelbimuose apie minėtojo laikraščio gyvavimą.⁴²

Pirmą kartą *Ūkininkas* jam į rankas patenka atsitiktinai, besiverčiant amatu pas giminaičius⁴³, laikraštis pasiskolinamas iš atostogoms atvažiavusių Seinų seminaristų. Per porą vakarų perskaitęs visą numerį („nes turėjau viltį gauti tuojaus antrą“) pasakotojas laikraščio neberanda ir nuėjęs teirautis pusbrolio patiria tai, ką galima apibūdinti kaip pasirengimo perimti įsigaliojančias skaitymo strategijas neturinčio skaitytojo „kvalifikacijos patikrinimą“:

Ilgai nelaukdamas bandžiau prašyti jo ir per ilgą meldimą išprašiau vieną numerį. Kada tą perskaitęs paprašiau daugiau, tai jis užklausė, ką reiškia jame tilpusi „Lietuvos istorija“. Tiesa, tai padaryti man buvo persunku, juo labiau, kad minėtasis

42 Juozas Garmus, „Ypatingų atsiminimų pluoštas (kaip aš įgijau laikraščius)“, *Vilniaus žinios*, 1908 04 18.

43 Juozas Garmus buvo siuvėjas, tikėtina, kad kitoje teksto vietoje minimas vyresnysis brolis yra stalius Jurgis Garmus.

veikalas teko skaityti ne nuo pradžių. Aš ėmiau pasakoti jam apie ten tilpusias pasakaites, kurios man atmintin buvo giliai įsismeigę, o ypač „Kaip aš nusipirkau akselinę mašiną“, bet jis visai to neklausė, nes jo nuomone tai mažos vertės, nors man jos labai patiko. Tečiau neatleistinai visgi pasisekė išprašyti dar keletą numerių, kuriuos skaitant labiausiai man patiko straipsniai „Apie saulę, mėnesį ir žvaigždes“, kurie atidarė man akis apie naujus – ligtol nežinomus svietus. Bet toliau jau prašyti nedrįsau, o tuo laiku, užbaigus darbą, prisiėjo keliauti kiton vieton.⁴⁴

Dvi susiduriančios skaitymo nuostatos skiriasi ne vien pasirengimo prasme. Pirmoji grįsta atrankos, antroji – tęsinio principais. Žvelgiant į XIX a. pabaigą, jų sugretinimas padeda išvysti ir ryškėjantį nerimą, kad menkaverčiai pasakojimai pretenduoja į atrinktų, pavyzdinių pasakojimų vietą. Kita vertus, probleminė aukštosios ir žemosios kultūrų perskyra, anot Raymondo Williamso, gali būti performuluojama ir į teiginį apie intensyvios kultūros *plėtros* epochą⁴⁵.

Individualių tokio azartiško skaitymo pratybų orientyrais tampa pradinės laiko ir erdvės kategorijos – erdvė plečiasi į „naujus, ligtol nežinomus svietus“⁴⁶, o laikas įgyja skylėto pasakojimo bruožų. Nesamas jo dalis siekiama užpildyti laikraščio numeriais: po metų kelis *Ūkininkus* skaitytojas gauna iš kito seminaristo kaip atliekamus, kelis pasivagia. Išgirstas patarimas perskaičius perduoti kitam jam atrodo beveik nesuvokiamas, pasaulio vientisumo vaizdą ardantis pasiūlymas. Iškyla būtinybė trūkstamus pasakojimo fragmentus atrasti ir sujungti pačiam, tad stengiamasi surinkti visų metų komplektą, jį įrišti. Nors sukaupęs nedidelį knygynėlį, pagaliau gavęs perskaityti ir Daukanto istorijos pirmąją dalį,

44 Juozas Garmus, „Ypatingų atsiminimų pluoštas (kaip aš įgijau laikraščius)“.

45 Raymond Williams, „Culture is Ordinary“, in: *Resources of Hope: Culture, Democracy, Socialism*, New York: Verso, 1989, p. 13.

46 Grįžtant prie Juozo Garmaus minėto straipsnio apie saulę, mėnesį ir žvaigždes matyti, kad čia skaitytojas akimodu metamas į atsivėrusią erdvę: „Kada mes žiurime į dangų, mes žiurime, galima sakyti, į begalinį plotą, kuriame laksto musų sykiu su kitomis planėtomis. Žmogus savo protu negal suprasti nei-gi apskaičiuoti, kur baigiasi, o kur prasideda tas plotas. Jaigu koks atsirastu žmogus, kurs taip smarkiai galētu lakioti, jog pralenktu vėją, ir jaigu jis pamėgintu lėkt į tą plotą, idant prilėkti jo galą, tai lėktų metas, deszimtj, szimntj, tukstantj, tukstantj tukstancziu, bet vis nerastu pabaigos ploto, priesz jį butu vis tas pat tuszczias, arba geriaus sakant pripildytas smulkausiu oru plotas, keleivis tas savo kelionėje prilėktu žvaigždes, žvaigždes, kurios gali sakyti, yra be skaitliaus, bet vis dar prieszai savę turētu neiszmautuotą plotą...“ Žr. „Sznegos apie žeme, saule, menesi ir žvaigždes“, pagal Nevzorovą paraszė Antanulis, *Ūkininkas*, 1891, Nr. 11.

jis nenustoja ieškoti laikraščių kaip garantuojančių dabarties tęsinį. Neturėdamas pinigų prenumeratai galiausiai pats parašo korespondenciją apie naujos parduotuvės atidarymą ir išsiunčia *Ūkininkui*, už tai po kelių mėnesių jam atsiunčiamas vienas laikraščio numeris. Surinkęs iš pažįstamų prenumeratai reikalingą sumą jis susipažįsta su nelegalios spaudos platintoju ir netrukus pats tampa knygnešiu. Tai paskirus fragmentus į visumą jungiantis, pats į spaudą, jos sklaidos ir kaitos naratyvą įsirašantis skaitytojas.

Turint galvoje pastebimą bendrą pasakojimo tęsinio poreikį, Rodziewiczównos romanų leidybos specifika – serializacija – atrodo verta platesnio aptarimo. Ši leidybos inovacija, atsiradusi XIX a. 4-ajame deš. Prancūzijoje, sukūrė naujo pobūdžio romaną, serijinį *roman-feuilleton*, padėjusį suklestėti romanui kaip žanrui. Dauguma romanų pirmiausia publikuoti periodiniuose leidiniuose, šalia įprastinės laikraštyje pateikiamos informacijos, o skaitytojų susidomėjimas leisdavo nuspėti, ar galima tikėtis komercinės sėkmės juos vėliau išleidus atskiromis knygomis. Tai, anot šio laikotarpio literatūros tyrinėtojo Danielio Couégnas, leidžia kalbėti apie industrinės literatūros gimimą, nes vienas pagrindinių dienraščio ar savaitraščio leidėjų rašytojams taikomų kriterijų buvo produktyvumas⁴⁷. Toks komercinio ir meninio interesų susiliejimas piktino laikmečio kritikus („industrinės literatūros“ apibūdinimą pirmasis pavartojo Sainte-Beuve'as), tačiau dalimis spausdinamo romano dominavimas Europos literatūroje iki XIX a. pabaigos ilgainiui pradedamas aiškinti kaip reiškinys, prisidėjęs prie modernios auditorijos atsiradimo. Viena jos interpretacijų priklauso Benedicto Anderseno nacionalizmo teorijai, pagal kurią reguliariai skaitytojų publiką pasiekiantis laikraštis, jame atpažįstant iš numerio į numerį keliaujančius fikcinius ir bendruosius herojus, tarp anoniminės bendruomenės narių steigia jungtį, ilgainiui paverčiančią juos tauta⁴⁸.

Kiek tokia interpretacija tinkama mėginant apibūdinti trūkinėjantį pasakojimą į visumą tebejungiančių XIX a. lietuviškai skaitančiųjų bendruomenę, nėra labai paprastai atsakomas klausimas. Tačiau bandymą kurti tokį viename laikraštyje išsitenkantį šiuolaikinį naratyvą liudija tai, kad pirmajame *Varpo* numeryje pradėta spausdinti ir pirmoji apysaka „Antanas Valys“. Sofija Čiurlionienė

47 Daniel Couégnas, „Forms of Popular Narrative in France and England: 1700–1900“, in: Franco Moretti, *The Novel, Volume 1: History, Geography and Culture*, Princeton: Princeton University Press, 2006, p. 330.

48 Benedict Anderson, *Įsivaizduojamos bendruomenės: Apmąstymai apie nacionalizmo kilmę ir plitimą*, iš anglų kalbos vertė Aušra Čižikienė, Vilnius: Baltos lankos, 1999, p. 50–51.

yra gana tiksliai nusakiusi pagrindinį jos trūkumą: jaunas valstietis studentas, iš puslapio į puslapį vien tik „skelbiantis visiems pamokslus“⁴⁹, daugiau pasako apie pirmosios inteligentijos savojo vaidmens supratimą. Pagrindinio herojaus veiksmai motyvuojami siekiu įtikinti, tad iš skaitytojo tegali būti laukiama „susipratimo“ priimti siūlomą programą. Rodziewiczównos romanų serializacija pakeičia santykio kryptį ir skaitytojo įtikinimas užleidžia vietą jo prakalbinimo ir prikalbinimo įsirašyti į tekstą strategijoms.

Viena Rodziewiczównos romanų patrauklumo priežasčių, anot Miłoszo, yra įtraukiantis pasakojimas ir malonumas „vaikščioti išmintomis emocinėmis brydėmis“⁵⁰. Anna Martuszevska šią mintį performuluoja, atkreipdama dėmesį į implikuojamo autoriaus ir skaitytojo santykį, pasižymintį numanomu patriotinių nuostatų bendrumu ir abipusiu pasitikėjimu visa apimančia meilės galia⁵¹. Skaitant jos romanus dėmesys krypsta ir į tai, ką būtų galima įvardyti viena iš tikėtinų pozityvizmo epochos problemų: objektyvaus socialinio pasaulio aprašymo, literatūrinės „diagnozės“ siekis neužmezga individualaus ryšio su skaitytoju, tokia literatūra teikia instrukcijas, tačiau ne įkvėpimą ar paguodą. Nors Rodziewiczównos tekstuose pabrėžtinai kartojami pozityvistinės tradicijos teiginiai, kad buvusias svajones apie valstybę reikia keisti kuo apčiuopiamesniais darbais ir įsipareigojimu žemei, romanų retorika ir pasakojimo būdas nuo jų pastebimai atitrūksta ir steigia alternatyvią melodraminę dimensiją. Tai atskleidžia ir skaitymo situacijos problemišumą: 1863–ųjų nuotaika tiesiogiai nebeprasiskverbia į pokalbį ir dalis iš jo pasitraukusių žodžių yra pakeisti kitais, tačiau gebėjimas ištarti nepasakoma tampa įtartinas, tad kiekviena buvusios epochos intonacija sutinkama su nepasitikėjimu.

Romano *Anima Vilis* fragmentas, kuriame vaizduojamas pagrindinio herojaus sesers apsilankymas pas brolių Sibiro stepėse, perteikia tokį ribos peržengimą kalbėjimo apie tėvynę atžvilgiu, kai susirinkusiųjų paprašyta ji imasi pasakoti apie namus:

Užgesdavo gydytojo pypkė, nuleisdavo darbszczias rankas Marijona, Antanas užmirszdavo užmesti szakalukų į kakalį, retai perstojanti kalbėti Utaviczienė nutildavo,

49 Sofija Čiurlionienė, „Pirmasis dailiosios literatūros apsirėiškimas ‚Varpe‘“, in: *Iš mūsų literatūros*, Kaunas: S. Banaičio spaustuvė, 1913, p. 149.

50 Czesław Miłosz, „Rodziewiczówna“, in: Czesław Miłosz, *Tėvynės ieškojimas*, Vilnius: Baltos lankos, 2011, p. 57.

51 Anna Martuszevska, *Jak szumi Dewajtis?: Sudia o powiesciach Marii Rodziewiczówny*, Wydawn Literackie, 1989, p. 100.

ir šie žmonės blaivūs, mislijanti, tik skaitlinems prekystės užimti, stojosi lyg vaikai užimti senių pasakomis, lyg jaunikaičiai, užmirusę visas aplinkybes.

O Valerija mokėjo pasakoti; gydytojas pirmas atsikratydavo nuo tų nuodų, ką užmusza pajiegas ir valią ir pertraukdavo liepdamas eit gulti. Trecią vakarą visiszkai užgynė kalbėti apie tėvynę.

– Vaikai, tarė – už lango tyras, o prieszai jus ilgas czionai buvimas. Mirtiną czionyksztę ligą jau žinote, ar norite kitu syk dar kęsti tą, ką sykį jau pergalėjote?⁵²

Šiame romane aptinkamas projekto nuosaikumas, kai susargdinęs tėvynės ilgesys numalšinamas planais sunkiai dirbti ir grįžus į savąjį kraštą nusipirkti žemės iliustruoja besikartojantį Rodziewiczównos kūrybos principą, kuriuo politinių ir erotinių reikšmių perteklių (atmetant bet kokį „szalenie“) kaskart siekiama paversti santūria socialine programa. Visgi daugumą tekstų žyminti šioji priverstinė pozityvizmo ir melodraminės dimensijos sąjunga atskleidžia ir į skirtingas puses traukiamo teksto įtampą – mėginimą kalbant nepasakyti ir numanomą nepavydėtiną padėtį skaitytojo, kuriam atveriamą galimybę būti paveiktam ir tokio poveikio pavojai.

Pastanga įsigyti žemės yra visų lietuviškoje periodikoje spausdintų Rodziewiczównos romanų orientyras (*Anima Vilis* šis sumanymas palaiko Mrozovickio dvasią Sibiro platybėse; žemės pirkimo idėja suteikia tikslą *Pilkųjų dulkių* Laueryno gyvenimui; visa Marijono Čertvono veikla *Dievaityje* nukreipta į savųjų žemių perėmimą iš švaistūnų giminaičių). Komercinio intereso suderinimas su tautiniais idealais atitinka tai, ko iš romano kaip žanro tikėjosi pozityvistai, persakant Miłoszo cituojamą Orzeszkową, jame vertėtų rašyti apie „miestietį, bankininką, fabriko savininką, komersantą, pilkus surdutus, frakus, cilindrus, mašinas, skalpelius, lokomotyvus“⁵³. Rodziewiczównos kūryba neišpildo tik antrojo reikalavimo – rašyti apie besiformuojančios kapitalistinės visuomenės problemas realistiškai. Pasirodžius ją išgarsinusiame *Dievaičiui*, savaitraščio *Przegląd Tygodniowy* kritikas apie romaną atsiliepė pabrėždamas, kad, nepaisant gerų autorės intencijų ir gražiai pavykusių epizodų, pats kūrinys silpnas, nes „pagrįstas ne tikrovės stebėjimu, o melodramine fantazija“⁵⁴.

52 *Anima vilis*, apysaka Mares Radzevycziutes, iš lenkų kalbos vertė Jonas Montvila, Shenandoah, Pa.: kasztais kun. A. M. Miluko, 1898, p. 149.

53 Czesław Miłosz, *Lenkų literatūros istorija*, Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 315.

54 Anna Martuszewska, *op. cit.*, p. 100.

Sutinkant su vieno pirmųjų kritikų pastebėjimu, kad *Dievaičio* ištakos yra melodraminė vaizduotė, ne mažiau svarbi atrodo aplinkybė, kad melodraminės vaizduotės veikimo laukas yra XIX a. pabaigos „gadynė“; kuriai priklausytų ir spaudos bei skaitytojų abipusio atpažinimo procesas. Kokie jo bruožai aiškėja imantis Rodziewiczównos romanų melodraminės dimensijos analizės? Turbūt pastebimiausias yra bandymas įveikti Miłoszo minimą XIX a. pabaigos skepti- cizmą, kuris, jo teigimu, apėmęs pozityvistus, stebint „kovos dėl pinigų augan- čioje kapitalistinėje visuomenėje įnirtingumą“⁵⁵, ir įtraukti skaitytoją į dorybės prakalbinimo bei restauracijos apeigas.

Gebėjimo iškelti ir artikuliuoti aksiologinius principus reikšmę melodrami- niam pasaulio suvokimo būdai yra nagrinėjęs Peteris Brooksas. Pasak jo, kalbėjimo ir išraiškos modalumas melodramoje atitinka funkciją, kurią tragedijoje turi rega (tragedija tradiciškai siejama su „praregėjimu“, savirefleksija), o komedijoje – klausa (komiškasis pasaulėvaizdis grįstas komunikacijos kliūtimis)⁵⁶. Kalbinė raiška me- lodramoje kreipia į konflikto centrą, kuriame oponuojančių pusių argumentai ir motyvai gali būti viešai įvertinti, todėl negalėjimas atėjus laikui prabilti tampa itin problemiškas. Rodziewiczównos romanuose herojų nebylumo tema sugretinama tiek su tautinio charakterio bruožais, tiek su balso socialinėje sferoje neturėjimu. Laurynas Kareivis, kuris praturtėjęs grįžta iš užsienių, namuose tėra sūnus palaidū- nas, nusigręžęs nuo tikėjimo ir žemės. Tėvo priešmirtinė valia pasakojimo pradžioje slegia ir Marijoną Čertvoną, kuris, kad ir skatinamas Ragio „pasakyti kad ir vieną kartą savo mislę“, į skriaudą, patiriamą dalijant palikimą, atsako tylėjimu⁵⁷.

Trečiojo romano protagonistas Mrozovickis didžiąją pasakojimo dalį pra- leidžia pasidavęs likimui, praradęs ir bajorystę, ir vardą, kitų laikomas niekšu, „anima vilis“. Apkaltintas pirma vagyste, galiausiai žmogžudyste, jis taip pat ne- sigina, tik stovi apkvaitęs „nei automatas“⁵⁸. Į dorybės, negalinčios prakalbėti ir

55 Czesław Miłosz, *Lenkų literatūros istorija*, p. 316.

56 Peter Brooks, *The Melodramatic Imagination: Balzac, Henry James, Melodrama and the Mode of Excess*, Yale University Press, 1976, p. 56.

57 Pirmajame *Dievaičio* leidime jo reakcija nusakoma tokiais žodžiais: „Galima buvo matit kad szirdyj jo buvo szturmąs ir kad toj valandoj szneket ne galėjo“ (p. 20); Paskutiniame *Die- vaičio* vertime (romaną iš naujo vertė Irena Aleksaitė, Vilnius: Asveja, 1993) situacija įgyja tramdomos kančios atspalvį: „Galima buvo justti, kad jo sieloje kunkuliuoja vulkanas, kad sustaughtų, jei pravertų lūpas.“ (p. 19)

58 *Baisijame senelyje* Jeronimas, girdėdamas kaltinimą suklautojus vekselius, taip pat suakme- nėja ir nesigina, o grįžęs į namus bando nusišauti. Įrodyti, kad jis nekaltas, imasi herojaus likimą reguliuojantis atšiaurusis senelis, situaciją išsyk supranta ir kartu dirbė tilto statytojai.

apsiginti, vaizdinį čia patenka ir santūraus tautinio etoso savybės, ir ekspresyviai veiksmui sankcijos neduodantys elgesio kodai. Buvęs sukilimo dalyvis Ragsys apie Marijono kartą atsiliepia atlaidžiai, tarsi numanydamas jos bejėgiškumą: „Asz budamas tavo amžyj turejau karuna ant savo galvos, pľatu svieta ir gera misľę, ir kad parsinesziau tuos szitai krukius, vienok su tavim szendien nesimainycziau ant tavo ir visu jusu dalies!“⁵⁹ Komercija iš pirmo žvilgsnio negali turėti jokių pretenzijų į sukilimo idealų kilnumą, todėl ir jaunosios kartos herojai savo veikimo būdus turi iš naujo pagrįsti, kitaip žemės pirkimo aistrą tektų laikyti vien kapitalistinės savinimosi dvasios išraiška. Šią dilemą *Varpe* (1889, Nr. 2) atliepia Vincas Kudirka, dėstydamas laikraščio programą, kurioje teigiama, kad vienas pamatinių tautos sutelkimo būdų yra žemės įsigijimas. Ragindamas pirkti žemę ir skaičiuodamas, kiek jos per metus perėjo į lietuvių rankas (perkant už paskolas iš „Valsčioniško banko“), šią temą kitame laikraščio numeryje jis baigia pasiteisinimu, kad „gal ir nepriguli pasaulei stovėti ant medegiškos paramos, bet ką daryti, jei šiandien tik tokia parama turi savo svarbumą; neturintieji gi tokios paramos arba statantieji savo būvį ant kitokios vis būna išmetami į padanges, lyg, rodos, jiems ant žemės sunku yra tvirtai stovėti.“⁶⁰

Kai ribos tarp komercinio intereso ir tautinės programos idealų tebėra nustatinėjamos, atrodo pagrįsta, jog kaltinimas godumu bei lupikavimu pasigirsta ir apylinkės teisėjų taryboje, į kurią išskviečiamas Marijonas. Kitaip nei valstiečių kaimo vyresniųjų būrys, atėjęs pagelbėti ištikus gaisrui, šis tribunolas sudarytas iš viešas pareigas einančių narių (pavieto maršalka, kunigas, teisėjas), nepažįstančių herojaus iš darbų ir todėl reikalaujančių *atsakyti* į priekaištus. Marijoną apėmęs paralyžius aiškintinas statusu, kurį melodraminėje vaizduotėje turi dorybė: jos absoliutumas negali būti kvestionuojamas, suabejojus ją susvyruoja ir pamatiniai aksiologiniai orientyrai.

Dorybės nebylumą *Dievaityje* įveikia kone dramaturginė manipuliacija, kai už lango vijoklių stovinti panelė Irena kreipiniu primena Vaidevučio legendą ir pritaiko girdėtą pasakojimą mylimojo elgesio interpretacijai:

Kraujas susipylė į Morkaus veidus, taip sujudino jį tie sunkus užmetinėjimai, taciaus vietoj apsigynimo pakreipė tik galvą į langą ir smutniai nusiszyposjo.

59 *Dievaitis*, 1891, p. 10.

60 *Varpas*, 1889, Nr. 3.

Už lango laike marszało sznekėsio lengviai sujudėjo apvyniai ir taip tykai jogei žodžiai susimaiszė su cziurszkėsiu kredzdžių, prasznekėjo szirdingas balsas vienu žodžiu:

– Veidavuti! [...] Ir tamsta tyli! Ir kenti tą viską! Kas tamstai yra? Tai bjauru! To iszkęsti negalima! Prasznekėk dabar, nors sykį savo gyvastyje! Tamsta žinai, kad asz tavę guodoju, ir po to pavelyji man atvangiai tai klausyti! Tai ne dėl isz Kentimo, tai skaudulį daro, drąsko, žeidžia, užmusza! Sznekėk tamsta, nės asz pati įeisiu į vidų ir amerikiskzai atsakysiu už tamstą!⁶¹

Marijonas prakalbinamas ir savo poelgių teisumą ryžtasi pademonstruoti (pasakoma kalba apie branginamą žemę ir pateikiama ataskaita už kiekvieną įsigytą margą su pirkimo data ir kaina) tik atpažinęs save Vaidevučio legendoje, Irenos paragintas joje dalyvauti. Pasinaudojus mitinės tradicijos ištekliais į sceną išėjusi dorybė sulaukia pripažinimo, atrodytų, visai paprastiems apskraus ūkininko bruožams suteikdama herojinį atspalvį. Jos prakalbinimo situacijoje anterinio pasakojimo įtaigą stiprina romantinio ryšio užuomazga. Galutinę judviejų sąjungą legitimuoja Vaidevučio legendos įsileidimas ir į socialinių perskyrų organizuojamą santuokos normų sferą, kai į šulinį įkritusios Irenos atėjęs vaduoti herojus priverstas atsisakyti buvusio išdidumo ir už tai paerzinamas („Jau daugiau nekritikavosi pasakų, Veidavuti!“⁶²).

Kitokią balso atgavimo proceso struktūrą atskleidžia romanas *Pilkosios dulkės*. Atrodo, kad Lauryno kaip išradingo avantiūristo charakteristika (Marijonas ar Mrozovickis tokia nepasižymi, *Anima Vilis* herojus tik prispaustas nelaimių įrodo savo taupumą ir verslumą turguje), kurią būtų galima laikyti besiformuojančio ekonominių emigrantų portreto dalimi, Žemaitijoje tegali būti jo kompromitacijos priežastis. Išverčiant ją į anuometinės statistikos kalbą, Laurynas nepriklauso tikriesiems išeiviams, priverstiems visam laikui palikti gimtąjį kraštą. *Varpo* autorių tokie kaip Laurynas būtų priskirtini prie „einančių ant pelno“, kas vertinama kaip abejotinas, lengvabūdiškas sprendimas (atvykę be mantos, „su pyškele dantyse“, tokie veikėjai išsisklaido po fabrikus)⁶³. Jo grįžimas lai-

61 *Dievaitis*, 1891, p. 255–256.

62 *Ibid.*, p. 296.

63 A. P. Gryžilas, „Uždarbiai ukininkų Suvalkų rėdybos ir emigracija į Ameriką“, *Varpas*, 1892, Nr. 6, p. 87. Straipsnyje remiamasi duomenimis, surinktais Varšuvos statistikos komiteto ir jų apibendrinimu, pateiktu *Warszawski Dniewnik*.

kinas ir kone atsitiktinis, todėl nepatvirtina ir *Varpe* reiškiamo įsitikinimo, kad svetimam krašte tėvynės meilė taip suima, jog palikti namai atrodo kaip „žemiškas rojus ar vieta ramumo ir palaimos“⁶⁴. Pirmieji romano skyriai, tarsi patvirtinant įsigalėjusią nuostatą, kad nuotolis nuo savųjų neišvengiamai nuskurdina turėtą savastį, grįžusį Lauryną vaizduoja kaip jokių „atpažinimo“ ženklų (kalbos, tikėjimo ir prisirišimo prie žemės) nebeturintį prasisiekėlį, pabrėžtinai besipuikuojantį įgytu turtu. Jo transformacija į herojų vyksta derinant prakalbėjimo ir melodraminio veiksmo porą, nes pasakojime nėra jį pažįstančių, dorybės egzistavimą galinčių patvirtinti bendrininkų. Būdama nutildyta dorybė turi iš pradžių artikuliuoti teiginį apie pasaulį, o vėliau jį triukšmingai pagrįsti. Kad yra vertas žodžio, Laurynas įtikina kitus rugių pjovimo scenoje, Kristupui pasišaipius, kad lengvai augęs, todėl nesunkiai sekasi dirbti.

– Lengvai augau! – Tarė, mesdamas pėdą, lyg plunksną. – Augino mane tokios audros, ką su prievarta traukia į papultį, glostė manę per peczius smaluoti viržiai, lygino man rankas slidžios virvės, kuriomis net į padanges ėjo kelias! Iš tokio auginimo tu butum negrįžęs, o ligų ir vargų ką manę graužė, tai nė sapnuote nesapnuosi... Rožiukė dirstelėjo į jį.

Pajautimas savo pajėgų ir vertės, atminimas tų kovų ir pergalėjimų padabino jį net jos akyse. [...] Sustojo visos moteriškės su rugių saujomis rankose ir žiūrėjo į jį, jaunesnės pasigėrėdamos ir pasistebėdamos, o vyresnės pasigailėdamos vaikino. Jis, nusiėmęs kepurę ir šluostydamas prakaitą, sakė toliaus:

– Jums rodosi, kad jusų darbas sunkus, kad jus triusas brangus! Nematei, Kristupai, karštų kaip pragaras nasrų, kur kaitra svilina uodą, o prakaitas lyg užviręs garuoja. Negulėjai prikirmijusioje voloje, o tik baltam patale, paklotame savo namuose sesers rankomis, nekrito nuo tavęs drapanos, niekad neskaltbos ir nelopytos, nesityčiojo iš tavęs svetimi, nes aplink savę turėjai tėvą ir savuosius.⁶⁵

Įsitikinus padarytu įspūdžiu išsakomas ir aiškus, pozityvistinės tradicijos nuostatas iliustruoti galintis pasiūlymas visiems drauge iš pono nuomotis dirbamą žemę. Jo paveikumas kartoja herojaus kalbos sukeltą efektą: „Užėmė juos ta mislis dručiai. Žmonelių akys, godesnės žemių, nekaip aukso, pažvelgė laukų

64 *Ibid.*, p. 89.

65 M. Radzevyčiūtė, *Žemių dulkės*, Plymouth: Vienybės lietuvininkų spaustuvė, 1902, p. 129–130.

link. Per minią perėjo nelyg drebulys.“⁶⁶ Tokį formalų pozityvizmo teiginių pasisavinimą transformuoja naujos moralinės ir socialinės tvarkos pagrindimui būtinas melodraminis dorybės atstatymo ritualas. Šiuo atveju stichijos – kilusi audra padega Švedo kluoną – pergalėjimas apvalo žemiškus siekius ir suteikia kasdieniam rūpesčiui kosminę prasmę. Užgesinęs kilusį gaisrą, Laurynas nešamas ant rankų per kaimą, jo individualizmą ir kompetenciją aiškinant jau patvirtintos dorybės reikšmėmis: „Stebejotes jus, kaip jis sviete galėjo pasiekti tokią garbę ir turtus tiktai rankomis ir galva. Tai kaip! Galėjome visi dingti ugnyje, o jis vienas sulaikė.“⁶⁷

Kitaip nei *Dievaitis*, kuriame dorybės prakalbinimui fikcinė manipuliacija pasitelkiama ir analogija naudojama įtvirtinant vien pagrindinio herojaus programą, *Pilkosios dulkės* atveria besiformuojantį socialinį peizažą ir pasaulėvoką, kuriai būtinas atpažįstantis santykis su fikcija. Dirbamą žemę sava svajojantys paversti valstiečiai jos atkovojoimo legendą paveldi ne betarpiškai, o atsiima kaip skaitytojai. Draudžiamų knygų platinimu užsiimančią Rupiną aplankiusiam Laurynui, dar abejojančiam knygnešių tikslais, nusakoma šioji atpažinimo–pripažinimo logika paremta skaitymo situacija:

Ar mes ne tevunai tos žemės, kuri tiek kartų mūsų tėvų krūtinėmis buvo apginta nuo Kryžievių? Ar mes neužpelnėme tą tėvunystę ir už kraują, ir už ašaras, ir už prakaitą? ar mes ne bajorai, ar ne karžygiai? Žemė, jei ji neaplaistyta krauju, kaulais neišklotą – augina tik aitrias metėles, o musišké gamina mums girias ir javus, ir liną. Tu neskaitei knygų, kuriose surašyti mūsų diplomai ir bajorženkliai, nesukaitei visų akmenų mūsų pamatuose. O stiprus jie, jeigu mus sulaikė ant vieto, nors sviatas tiek sykių drebėjo. Knygose surašyta visa istorija, ir gėda būtų, kad neprirašytų mūsų prie tėvunystės tos žemės, kad mes užmirštumėm savo tėvus, jų kovas ir garbę.⁶⁸

66 *Ibid.*, p. 131.

67 *Ibid.*, p. 139.

68 *Ibid.*, p. 147.

Išvados

Apibendrinant XIX a. periodinės spaudos, Rodziewiczównos romanų ir skaitytojų santykį galima pasakyti, kad jį įtekstinusi budraus skaitymo „užsidarius langinyčias“ epocha sykiu pasirodo ir kaip tęsinio paieškos, asmeninio naratyvo lūkesčio laikotarpis. Laikraščių skaitymo atveju pasaulio projektą kuria ir galimą laikyseną jame siūlo visi bendrojo teksto kūrėjai. *Dievaitis*, *Pilkosios dulkės* ir *Anima Vilis*, viena vertus, yra formali šio proceso dalis, pasakojimo serializacija iškyla kaip tęsinio pažadas. Drauge melodramine raiška grįstas pasakojimas steigia ir bendriausią atpažinimo struktūrą – dorybės prakalbinimo apeigos iškyla kaip neatsiejamos nuo savęs suradimo pasakojime, kalbinančios tapti jo tęsiniu bei pačiam įsirašyti į tekstą.

Waiting for the Sequel: Serial novels and Early Readers of Lithuanian Periodicals

Summary

In this analysis the author discusses the interplay between late nineteenth century readers and the first Lithuanian periodicals, proposing that the history of the Lithuanian press be seen as the writing of a single text. To interpret the reader-text relationship, the author draws on the concepts of Paul Ricoeur (who sees the text as offering a project for a possible world) and Rita Felski (who argues that recognition is a significant mark of the reader-text relationship) – their description of the interaction with the text and its restructuring of the reader’s world. The author posits that in this situation the collective authors of a text create a projection of the world and propose a way of being in it; as a result, the plots lived out by early readers who gradually became “heavy-handed scribes” become part of press history.

Recovery of voice and the need for a sequel emerge as the most important motifs in the reader’s inscription into press history. Recovery of voice is related to melodramatic expression, whose characteristics are manifest in translations of the Polish author Maria Rodziewiczówna’s novels. The promise of a sequel is guaranteed by the means of the texts’ distribution – their serialization in magazines. This writer’s work appears as a modification of positivist attitudes and a recognition-based invitation to the reader to inscribe herself/himself into the text. Rodziewiczówna’s melodramatic narrative establishes the most common kind of recognition structure – rituals of moral address appear as narratives of self-discovery, encouraging the reader to become part of the sequel.

Keywords: periodic press of the end of the nineteenth century, reader, melodramatic expression, Maria Rodziewiczówna, recognition.
